

ність (звичайно, на кожному з цих етапів функціонували також вікова, статева на інші ідентичності). При цьому на кожному етапі виділялась домінуюча ідентичність (або група ідентичностей), яка зумовлювала розподіл інформації в ідентифікаційній матриці суб'єкта і впливала на структурування та ієрархізацію ідентифікаційної матриці, а також на визначення значущих параметрів порівняння власної спільноти з іншими. Таким чином, культуротворча діяльність українського народу не тільки суттєво впливає на зміни внутрішньої структури ідентифікаційних матриць етнофорів, але й на змістовне наповнення цих матриць. В різні історичні періоди в ідентифікаційних матрицях українців домінували різні ідентичності – племінна, територіальна, етнічна, релігійна, державна, національна, громадянсько-політична та інші [2, с. 18].

Для повноцінного формування національної ідентичності необхідні смислові зв'язки (специфічні динамічні утворення), які не тільки "зшивають" до купи особистість та її національну спільноту, поєднуючи ціннісно-смислову сферу особистості й ціннісно-смисловий універсум національної культури, але й виступають "містком" між соціальним і культурним та засадничою духовно-світоглядною основою для формування будь-якої колективної ідентичності. Світоглядні системи українського народу (міфологічні, релігійні, науково-філософські) репрезентують не тільки різні смислові нашарування в українській духовності, але й смисловий зміст українського буття. Актуалізація ідейного, образного та смислового змісту культури значно прискорює процес кристалізації української ідентичності. Отже, для формування національної ідентичності вкрай необхідними є смислові зв'язки між особистістю та її національною спільнотою, а також чітко структуроване смислове поле української ідентичності. Проведене нами теоретико-емпіричне дослідження дозволило з'ясувати, що

антиукраїнський інформаційний тиск з боку Росії негативно впливає передусім на осіб з маргіальною і змінною етнічною ідентичністю. Продовжується трансформація колективної ідентичності громадян України (нівелюється пострадянська ідентичність, зростає етнічна, національна і європейська ідентичність (престижність громадянсько-політичної ідентичності зростає більш повільно на Сході й Півдні України, на відміну від Півночі, Центру та Заходу України); з другої половини 2001 р. почала стрімко зростати релігійна ідентичність, у 2006 – 2007 рр. виросло значення регіональної ідентичності (при грамотній регіональній політиці цей тип ідентичності міг би стати базовим підґрунтям для зміцнення загальноукраїнської ідентичності). На жаль, упродовж 2010 р. було зафіксовано падіння рівнів розвитку національної та європейської ідентичності громадян України.

Оскільки в СРСР обезцінювалася й обезсмылювалася і українська національна культура, і українська національна ідентичність, то сьогодні існує нагальна потреба в переосмисленні та валоризації (відновленні ціннісного значення) української національної культури, української ідеї та національної ідентичності. Надзвичайно необхідним є також вивільнення всього українського з-під тиску антиукраїнських репресивних тенденцій. Одним з дієвих чинників у цій справі може стати українознавча компетентність громадян України.

1. Баран В.Д., Баран Я.В. Походження українського народу / В. Д. Баран, Я.В. Баран. – К., 2002. – С. 310. 2. Воропаєва Т. Формування ідентифікаційної матриці та культуротворча діяльність українців / Т. Воропаєва // Вісник КНУ імені Тараса Шевченка. Українознавство. – № 13. – К., 2009. – С. 15 – 18. 3. Залізняк Л.Л. Походження українського народу / Л.Л. Залізняк. – К., 1996. – С. 55, 57, 67, 75. 4. Сегеда С. Антропологічний склад українського народу / С. Сегеда. – К., 2001. – С. 196 – 200.

Надійшла до редколегії 25.10.10

С. Конча, канд. іст. наук

БІЛІ ХОРВАТИ І НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ПРИКАРПАТТЯ У ІХ – ХІ СТ.

Розглядається питання про плем'я хорватів (білих хорватів), яке, на загальне переконання, мешкало в українському Прикарпатті близько ІХ – Х ст. Проте, на думку автора, сукупність відомих фактів заперечує цю локалізацію.

The question concerning the ancient tribe of the Croats (White Croats), which according to the common persuasion occupied the Ukrainian Pre-Carpathians around the 9th – 10th centuries are looked through. But, according to the author's opinion, the sum of well-known facts disclaims this location.

У вітчизняній історіографії давно і міцно затвердилась думка, що населення, яке напередодні утворення Київської Русі займало терени українського Прикарпаття і Закарпаття звалось "білі хорвати". Між тим, згадки джерел про хорватів настільки стислі й непевні, що висловлене більше ста років тому зауваження М.С. Грушевського: "сумнівна річ, чи було українське плем'я зване Хорватами і не знати, де воно сиділо" [7, с. 213] на сьогодні аналістично не втратило своєї актуальності.

"Білі хорвати" в літописанні з'являються тільки раз в розповіді "Повісті минулих літ" про розселення слов'ян з Дуная: "Яко пришедше, сѣдоша на рѣцѣ имянем Моравѣ и прозвашася Морава, а друзии Чесѣ нарекошася. А се ти же Словѣне: Хорвати Бѣли и Сѣрпъ (ЛЛ. Серебъ) и Хорутане; Волохомъ бо нашедшимъ на Словены на Дунаиския и сѣдшимъ в нихъ и насилыщемъ имъ. Словѣни же ове пришедше и сѣдоша на Вислѣ и прозвашася Ляховѣ..." [19, с. 8]. Як неважко бачити, і зміст розповіді й згадані поряд інші етноніми явно вказують на те, що йдеться про дунайських (балканських) хорватів і саме їх літописець вважає за потрібне назвати "білими" (хоча, наскільки відомо, цей додаток ніколи не фігурував у самоназві південних хорватів).

Про "Бєлохорватів тобто білих хорватів" (Вєлохорватѣи ѣуовн ѡтрои Хорватѣи) веде мову також Константин Багрянородний [10, с. 131, 135, 141], який розміщує їх "по той бік Багварії (= Баварії)" або ж "по той бік Туркії (= Угорщини)", дивлячись з Константинополья, а, отже, вказуючи на терени північніше Дуная, Татр і Карпат. Саме ці вказівки послугували основою для стійкого уявлення про "білих хорватів" в українському Прикарпатті. Проте імператор тут же конкретизує свої свідчення, зазначивши, що білі хорвати живуть біля "Франгії" (країни франків, тут, очевидно, територія Німеччини) і межують з "нехрещеними сербами", тобто західними сербами або сербами, які, за сукупністю західних джерел, надійно локалізуються у доріччях рр. Заале й середньої Ельби [16, с. 111 – 112].

Дані Константина дозволяють, начебто, розмістити білих хорватів десь у найближчому сусідстві з Чехією та Моравією – між верхніми течіями Ельби та Вісли [12, с. 11 – 14, 52 – 76]. Ця локалізація підтверджуються описом кордонів Празької єпископії, засвідченого грамотою 1086 року, але сягаючим прототипу часів імператора Оттона I (962 – 973), де хорвати двічі (Chrouati et

altera Chrowati) згадані біля північного кордону діоцезу – між Ельбою та Одером [3, с. 21 – 26; 9, с. 157 – 159].

Більш рання згадка західнослов'янських хорватів міститься в творі англійського короля Альфреда I Велико-го (написаного близько 890 – 893 рр.), де хорвати (Hogoti, Horiti) фігурують як північно-східні сусіди Моравії [27, с. 66 – 96]. На заході Hogoti сусідили з далемінцями, які вважаються східним відгалуженням надельських сорбів [16, с. 112], а на півночі – з країною Мегд (Maegðaland) [13, с. 23, 27], що, на думку ряду польських дослідників, може бути тотожною до області мазов'ян на середній Віслі, хоч ця ідентифікація непевна [2, с. 18 – 19; 27, с. 96 – 98]. Східні межі хорватів-хоротів у Альфреда, на жаль, лишилися невизначеними.

Хоча у вищезгаданій грамоті Празького єпископату хорвати згадані в переліку невеликих племен на чесько-польському (чесько-силезькому прикордонні), сукупність даних Альфреда і Константина дозволяють вважати, що в кінці IX – першій половині X століть плем'я хорватів переживало період піднесення. Порфірогенет неодноразово називає Білу Хорватію також μεγάλη "велика", вона мала свого власного правителя (архонта), хоча і залежного від германського короля Отона [10, с. 131]. Крім того, наводяться дані, які начебто вказують на наявність у хорватів регулярної військової організації. За словами Константина, Велика ("Біла") Хорватія "виставляє ще менше кінноти й пішого війська ніж хрещена Хорватія" [10, с. 141]. При цьому з розповіді про балканську ("хрещену") Хорватію випливає, що ця країна мала чималу військову силу, зокрема виставляючи до 100 тисяч пішого війська і 6 тисяч кінноти [10, с. 139]. Отже, хоча з точки зору правителя Візантії "Велика Хорватія" є порівняно слабкою державою, вона все ж має у розпорядженні сили, що про них взагалі не було би потреби вести мову, якби "білі хорвати" були лише дрібним племенем у чеських горах.

Зважаючи на характер свідчень Альфреда, його "хороти" також виглядають потужним етнічним і, треба думати, політичним утворенням, адже у цього автора на просторі між Дунаєм і Балтійським морем відзначені лише найбільш відомі союзи племен (як ободрити, велети, серби) й держави (Моравія). Хоча не можна сприймати буквально вказівку на те, що "хороти" обіймають простір між Моравією і Мазовією, виглядає цілком імовірно, що хорвати на той час стояли на чолі союзу племен, що охоплював чималі терени в регіоні [27, с. 66 – 90].

Згідно з даними Порфірогенета, колись могутня Моравія в його часи опинилась зовсім знесиленою і знелюдненою через постійні набіги "турків" (= угрів-мадярів), її населення розбіглося по навколишнім країнам [10, с. 161, 165, 169]. Натомість білі хорвати становили переважну силу в регіоні, (= турками (уграми) вони підтримують дружні стосунки й мають з ними родинні зв'язки (очевидно мають на увазі династичні шлюби) [10, с. 131].

Про плем'я хорватів ("харватин") згадує арабський історик і географ аль-Масуді (друга чверть X ст.), називаючи його в ряду слов'янських племен, що мешкали на північ і захід від Карпат: "марава", "дулаба", "сарбин" (лужицькі сорби), "манабан" (= мазов'яни?), "валінана", але, на жаль, не наводячи більш певної локалізації [4, с. 136].

Таким чином, не лишається сумніву, що в останній чверті IX ст. – середині X ст. на території, що відповідає нинішній Північній Чехії і Південно-Західній (Південній?) Польщі існувало потужне племінне об'єднання ранньодержавного типу, що деякий час носило назву "Великої Хорватії" або "Білої Хорватії".

Ми підходимо до найбільш важливого для нас питання про східні межі Великої Білої Хорватії. На думку великої групи дослідників, вони виходили на Верхній

або навіть Середній Дністер. Підставою для цього є вказання Константина Багрянородного про напади на терени Великої Хорватії пачинаків (= печенігів), що кочували у степах Надчорномор'я [10, с. 114]. Проте, географічна цінність цієї подорожівки дещо нівелюється згадкою про межування печенігів (племені Гила) з "Туркією" (Угорщиною) від півночі [10, с. 157, 167]. Це свідчення може бути інтерпретоване таким чином, що у своїх сезонних перекочівках печеніги досить регулярно досягали районів Верхнього Подністров'я, дійсно опиняючись у цьому разі північніше "Туркії", а, відтак, окремі їхні набіги могли сягати Повіслення і навіть більш західних теренів.

Наступне вказання Багрянородного трактується так само неоднозначно і наводиться одними дослідниками на користь, а іншими на заперечення перебування хорватів у Верхньому і Середньому Подністров'ї. Зауваживши, що білі хорвати не мають ані військового ані торгівельного флоту, бо живуть далеко від моря, Порфірогенет наводить і конкретну відстань від "тамтешніх країв" до моря, що дорівнює 30 дням шляху: "а море, якого вони (тобто білі хорвати) досягають через 30 днів, зветься Чорним" [10, с. 141]. Автор не зазначає, на жаль, як саме хорвати досягали Чорного моря. Припускаючи, що шлях ішов суходолом (адже кораблів хорвати не мали), маємо прийняти до уваги, що відстань між печенігами донецьких степів і мордвою (Мордіас) оцінюється Багрянородним у 10 днів, а відстань між печенігами з правобережжя Нижнього Дніпра і "Росією" (середньодніпровською Руссю) в один день [10, с. 156 – 157]. Отже, як повільно не рухалися би хорвати, вкрай сумнівно, що за умови проживання у Подністров'ї, тим більше в його середній частині, їхня подорож до моря тривала б цілих 30 днів.

Очевидно саме тому сучасні прибічники розміщення хорватів у Подністров'ї, зокрема Л.Войтович та А.Майоров, обирають для хорватських мандрівників річковий шлях, "змушуючи" їх плисти до моря надзвичайно звивистою течією Дністра. За різними розрахунками, великий човен середньовічної доби за один день долав від 30 до 80 кілометрів, що приблизно вкаже нам на виток Дністра, як на відправний пункт мандрівки білих хорватів до моря [3, с. 15; 12, с. 78 – 79].

Натхненні отриманим результатом і не переймаючись подальшими деталями, автори констатують, що плавання хорватських інформаторів Константина мало починатись з центру їхніх земель (що ним міг бути, на їхню думку, Перемишль), звідки робиться висновок, що південні частини хорватської території таки сягали до річчя Середнього Дністра [3, с. 15; 12, с. 79]. Проте, якщо слідувати букві Багрянородного, то, навіть погодившись з тим, що подорож хорватів Дністром до моря починалась саме з їхньої країни (в чому не може бути впевненості), можна говорити хіба про південну частину нинішньої Львівської області, але аж ніяк не про Подністров'я (Прикарпаття) в цілому.

Вказана Багрянородним обставина досягання білими хорватами Чорного моря непогано зіставляється зі згадкою ПМЛ про участь хорватів у легендарному поході Олега 907 року. У переліку племен-учасників хорвати згадані поряд із мешканцями Побужжя дулібами й тиверцями, які "сиділи по Дністру, присідаючи Дуная" [19, с. 16]. Знову ж немає певності, чи водою чи суходолом йшли ці племена у похід, адже вісько Олега йшло "на конех і на кораблех". Але з огляду на те, що слов'яни з лісових місцевостей північніше Карпат навряд чи були досвідченими кінними бійцями, більш імовірно, що хорвати верхів'їв Дністра та сусідні дуліби з верхів'їв Західного Буга вирушили у похід переважно на човнах.

На відміну від більшості інших східнослов'янських учасників походу, які або добровільно, або під примусом підкорилися владі Олега, про підкорення хорватів, дулібів і тиверців літопис не згадує. Відтак здається вельми імовірним, що літописна вказівка **"яже суть толковины"** ("як союзники"), яку, зазвичай відносять до тиверців, може відноситися до всієї наддністрянської групи учасників походу. Вочевидь, Олег був зацікавлений у залученні до кампанії якнайбільшої кількості воїнів, наддністрянці ж, з свого боку, мали розраховувати на військову здобич. Те, що на початок X ст. означені племена могли вже мати певний досвід виходу Дністром до моря, якоюсь мірою, підтверджує все та ж згадка Порфирогенета.

І все ж однозначного вказання на перебування хорватів у верхів'ях Дністра ані Порфирогенет ані розповідь про Олегів похід не дають. Невідомо насправді як хорватські мандрівники досягали моря і через які землі вони при цьому рухались. В поході Олега брали участь не лише ті племена, які жили в дніпровському та дністровському басейнах. Зокрема, дуліби мали йти в похід Дністром, хоча їхні терени помешкання знаходилися на Бузі. Отже, теоретично, і хорвати могли виступити в похід, будучи мешканцями доріччя Буга, Сяна, Вісли тощо. Як ми бачили, сукупні дані Альфреда Великого (бл. 893 р.) і Константина Багрянородного вказують на те, що на зламі IX – X століть хорватський союз племен був впливовою силою між Ельбою і Віслою, а отже Олег міг вступити у дипломатичні відносини з його вождями та запросити хорватських бійців до участі в поході.

Отже, згадка хорватів у переліку учасників походу на Царгород в якості союзників київського князя сама по собі не може свідчити про перебування хорватів у складі східнослов'янських чи то "протоукраїнських" племен і про мешкання їх у східному Прикарпатті.

Між згадкою ПМЛ про білих хорватів поряд з сербами і хорутанами і переліком учасників походу 907 року, міститься ще одна згадка хорватів, яка трактується як цілком певна вказівка про їхнє перебування на майбутніх давньоруських (і українських) землях. Наприкінці своєї розповіді про розселення слов'ян, літописець зазначає: **"И живяху в мирѣ и поляне, и**

древляне, и северо, и вятичи, и радимичи, и хорвати" [19, с. 10]. Хорвати згадані тут чомусь вкупі з наддніпрянськими племенами. Очевидно, що для того, аби "жити у мирі" з полянами і радимичами, хорвати мусили знаходитися десь неподалік.

Несподівану ситуацію одні дослідники пояснюють текстуальною помилкою, інші вважають, що була ще одна група хорватів, яка жила біля Дніпра у сусідстві з сіверянами й радимичами [28, с. 196 – 197], на думку третіх, хорвати на певний час стали домінуючою силою у Прикарпатті, поставивши в залежність і племена Волині – літопис відбив цю ситуацію, використавши якісь усні джерела. Однак для таких висновків підстав бракує. Скоріше за все, згадку слід розглядати, не відриваючи її від подальшого тексту, де йдеться про місця проживання дулібів, уличів і тиверців. Показово, що усі ці племена: дуліби, уличі, тиверці, хорвати вкрай рідко згадуються літописами, ПМЛ повідомляє мінімум подробиць щодо їхньої локалізації та участі в історичних подіях, немає згадок про їхні звичаї. Контекст згадок про дулібів, уличів, тиверців виразно свідчить, що на час укладання ПМЛ вони давно вже припинили своє існування в якості самодостатніх племінних об'єднань (на відміну, наприклад, від сучасних автору ПМЛ радимичів, вятичів, волинян) та й пам'ятали про них уже погано, тоді як про деревлян, сіверян, полян пам'ять була ще живою напочатку XII ст.

Фраза **"И живяху в мирѣ..."** відкриває, таким чином, список племен, куди входили як ще добре знані на зламі XI – XII ст., так і давно занепалі і вже напівазбуті. Напрошується думка, що укладач даного фрагменту ПМЛ мав у розпорядженні якийсь текстовий документ, що містив перелік племен півдня. Цим списком (очевидно з огляду на авторитетність документу) він вирішив завершити екскурс в історію слов'янського розселення, лише для зв'язки увівши нейтральну фразу про мирне співіснування. На те, що це був за документ і про що власне повідомляв список може вказати порівняння переліку племен, які **"живяху в мирѣ"** з переліком учасників походу Олега 907 року [8, ст.; 11, ст. 9 – 10].

"И живяху в мирѣ"..." (Іпатіївський літопис)	"Иже бяху в мирѣ..." (Лаврентіївський літопис)	"Иде Олегъ на Греки, поя же множество..." (Іпат. л.)	"Иде Олегъ на Греки..." (Лаврент. л.)
Поляне Древляне Северо Радимичи Вятичи Хорвати Дулѣби же живяху по Бугу, где нынѣ Волиняне а Улутичи Тиверци сѣдяху по Бугу и по Днѣпру и присѣдяху къ Дунаеви [...] Да то ся зваху отъ Грѣкъ Великая Скуфь.	Поляне Древляне Сѣверъ Радимичь Вятичи Хрвате Дулѣби живяху по Бугу, гдѣ ныне Вельняне А Улучи Тиверьци сѣдяху бо по Днѣстру и присѣдяху къ Дунаеви [...] Да то ся зваху отъ Грекъ Великая Скуфь.	Поляны Сѣверо Древляны Радимичи – Хорваты Дулѣбы – – – Тиверци яже суть толковины Си вси звахуться Великая Скуфь.	Древляны, Радимичи Поляны Сѣверо Вятичи Хорваты Дулѣбы – – – Тиверци яже суть толковины Си вси звахуться отъ Грекъ Великая Скуфь.

Як бачимо, якщо не надавати значення деякому сбою у порядку перших чотирьох назв, обидва списки майже ідентичні. Виняток становить лише вставка волинян і уличів, додана разом із зазначенням місця проживання дулібів та тиверців. Причина цієї вставки є цілком очевидною: літописець хотів уточнити інформацію про маловідомі племена, назви яких трапились йому у давньому тексті, і з'ясував, що дуліби мешкали колись там, де в

його час були відомі волиняни, а тиверці були близькими сусідами дещо краще знаних (оскільки були колись сусідами полян) уличів. Цим, вочевидь, і пояснюється поява уличів серед тих, хто "жив у мирі" при відсутності їх серед учасників походу на Царгород.

Завершальні слова про "Велику Скуфь" не тільки є додатковою вказівкою на сягання обох переліків спільного прототипу, а й виразно свідчать, що прототи-

пом цим був фрагмент розповіді про похід Олега. Саме до її контексту органічно лягають слова "Си вси звахуться отъ Грекъ Великая Скуфь" – вочевидь, чергове зіткнення з загрозою, що йшла з берегів Евксинського Понту, пробудило у греків певні історичні асоціації. В розповіді ж про розселення слов'ян означене рязею виглядає нелогічним.

Наведені міркування можуть бути також підкріплені тим, що назва дулібів у ПМЛ фігурує тільки у цих двох списках, назва хорватів, крім цих двох списків, з'являється ще у туманній згадці про похід на них Володимира у 993 році, назву тиверців, крім двох списків, знаходимо ще теж тільки один раз в переліку учасників походу Ігоря 944 року. При такій скудності інформації про наші західні племена збіг означених двох переліків племен важко визнати простою випадковістю.

Отже, ми маємо не дві згадки про хорватів, одна з яких повідомляє про їхнє мирне проживання з сусідами, а інша говорить про участь в поході Олега, а тільки одну – про участь у поході.

Для нашого питання вельми показово, що для дулібів і тиверців літописець зміг навести бодай якусь територіальну прив'язку, але про терени помешкання хорватів нічого не зазначив – у цьому сенсі хорвати є *єдиним* виключенням серед слов'янських племен, що увійшли до складу Русі. Виглядає сумнівним, що в тому разі, якби хорвати ("білі хорвати") у X столітті були постійним і основним населенням Прикарпаття, літописець нічого не знав би про них і нічого не повідомив, крім скупої згадки про участь у поході 907 року.

Проте, в нас лишається ще зазначене під 992 / 993 роком свідчення: **"Иде Володимиръ на Хорваты"**. Жодних подробиць походу не наводиться, але вказано, що в тому ж році Володимир мав справу з печенігами на Лівобережжі: **"Пришедшу же ему съ войны Хорватской, и се Печенезъ придоша по оной стороне отъ Сулы..."**. В тому ж році Володимиром був заложений Переяславль на місці перемоги слов'янського отрока (Яня ?) над печенізьким богатирем: **"заложу городъ на броду томъ и нарече и Переяславль"** [119, ст. 106]. Отже, якщо довіряти цим вказанням, "війна хорватська" була не надто тривалою.

Зазвичай прийнято вважати, що саме під час походу 993 року у складі Русі опинилися прикарпатські землі, зокрема й область Перемишля [16, с. 55 14, с. 343, 21, 340]. Але більш імовірно, що околиці Перемишля, як і Забужжя, були закріплені за Руссю ще під час походу 981 року, коли Володимир мав тут справу з "ляхами" і коли він **"зая грады ихъ Перемышль, Червень и ины города, иже суть и до сего дне подъ Русью"**. Якби 993 року Володимир довелось знову відвойовувати ці землі, літопис, очевидно, повідомив би про успішне відвернення ворожих зазіхань. Якби похід був спрямований південніше – в область Галича й Бакоти, де, згідно з поширеним уявленням, також мешкали хорвати, і якби ці хорвати були благополучно приєднані до київського столу [пор. 3, с. 26], літописець не поминув би зауважити щось на кшталт **"и взя землю ихъ"** або **"иже суть хорвате подъ Русью до сего дне"**. Мовчання літописця щодо результатів "хорватської війни" є доволі красномовним, явно натякаючи на відсутність цього разу помітних успіхів та територіальних надбань, не повідомити про які було не в традиції літописання.

Хорватська війна Володимира багатьма дослідниками зіставляється з повідомленням польського хроніста початку XIII ст. Вінцента Кадлубка, про підкорення польським королем Болеславом I Хоробрим (992 – 1025) **"гунів або угрів, хорватів і мардів сильний народ"** [3, с. 18; 23, с. 98]. З інших джерел відомо, що поляки

здобули у цей період (990-ті роки – початок XI ст.) Південну Силезію та Краківську землю (Малопольщу), відібравши ці терени у чеських князів [2, с. 67; 9, с. 87 – 89]. Однією з етнічних складових цих теренів, як про те свідчить згаданий вище опис Празької єпископії, були хорвати. Зі слів цього документу: **"Хорвати та інші Хорвати"** – можна зробити висновок, що плем'я хорватів поділялося на кілька частин (дрібніших племен), одна з яких, як ми вже бачили, мешкала неподалік сорбів між Ельбою та Верхнім Одером, а друга могла обіймати східніші терени у сусідстві з угорцями [пор. 3, с. 21 – 24; 9, с. 158; 16, с. 120].

Очевидно, цих "інших" (східніших) хорватів і намагався підкорити Володимир, розраховуючи посунути свої кордони ще далі на захід від Перемишля. Час походу був обраний не випадково – у Чехії тоді спалахнули внутрішні чвари, які послабили державу [9, с. 78 – 82]. Треба думати, хорвати, які певний час підлягали центру у Празі, опинилися "нічийними". Але за ситуацією не менш ретельно пильнували й польські можновладці. Молодий король (тоді ще князь) Болеслав I, вочевидь, цього разу виявився вдалішим за свого київського колегу [пор. 23, с. 33; 5, с. 13]. Мовчання літописів щодо наслідків походу стають зрозумілими – усе, на що міг розраховувати Володимир, дісталось Болеславу.

Отже, можемо підвести підсумок: ані згадка хорватів в переліку племен, що "живяху в мирі", ані війна проти них Володимира не свідчать про їхнє перебування в українському Прикарпатті. Не виключено, що окремі групи (військові загони?) "білих" хорватів в часи розквіту їхнього племінного союзу з центром у Силезії потрапляли до Подністров'я, де, зокрема, могли й приєднатись до учасників чорноморського походу Олега. Можливо, що й після опанування їхніх теренів польськими королями окремі общини хорватів могли переселятися у володіння Русі, на що можуть вказувати топоніми з коренем *хорват-* [21, с. 125]. Однак основним етнічним елементом давньоруського (українського) Прикарпаття хорвати, судячи з сукупності відомих нам даних, не були.

Свого часу висувалося припущення, що археологічною ознакою прикарпатських хорватів можуть бути так звані "підплитові поховання", територія поширення яких (в межах Східної Європи) якраз відповідає Верхньому Подністров'ю [21, с. 127 – 128; 22, с. 61]. Проте на сьогодні вже є очевидним, що основна маса таких поховань припадає на XI – XIII ст., а найбільш ранні, ймовірно, не давніші від другої половини X ст. [3, с. 27 – 28; 14, с. 351 – 354]. Аналогічні перекриті кам'яними плитами поховання, що датуються X – XIV ст., поширені також у Чехії та Моравії, де усі вони відносяться до християнських [25]. Отже, звичай "підплитових поховань" навряд чи може відбивати етнічні традиції хорватів та позначати їхні племінні території. Можливо поширення даного поховального звичаю слід пов'язувати з діяльністю Празької єпископії, в кордонах якої знаходиться основна маса цих поховань.

За іншими культурними проявами відомі на сьогодні археологічні пам'ятки Прикарпаття VIII – XI ст. по суті не вирізняються від сучасних їм слов'янських пам'яток решти території Правобережної України [21, с. 125 – 128; 20, с. 333 – 334] та суміжних теренів Словаччини й Південної Польщі [29, с. 75, 77]. Усе це, відповідно, не дає підстав говорити про існування особливого етнічного компоненту, що його можна було б, зокрема, співвіднести з хорватами.

Якщо думка про великий племінний союз білих хорватів на нашій території помилкова, то постає питання: хто ж населяв терени Прикарпаття в часи формування і на ранніх етапах розвитку Київської Русі? І чому літопи-

санння, яке доносить доволі таки змістовну інформацію про етнічний склад Русі IX – XI ст. (не забувши при цьому й багатьох сусідів), не надає певних даних про історично важливий регіон, який став у подальшому історичною основою Галицького князівства?

Певною мірою причини цієї обставини слід шукати в тому, що коли руські князі почали наприкінці X століття проникнення в цей регіон, колишня етноплемінна структура його була зруйнована через потужний тиск кочовиків-печенігів. У Новгородському літописанні збереглася згадка про переміщення близько 920-930-х років племені уличів (угличів) з берегів Дніпра до межиріччя Південного Бугу і Дністра [17, с. 109]. Поза сумнівом, населення, яке ще напочатку X ст. мешкало, за літописними і археологічними даними, вниз по Дністру "оли до моря", в ці ж роки мало зміститися у бік верхньої його течії [21, с. 128]. Опис Константина Багрянородного засвідчує вже суцільне панування печенігів на всьому степовому просторі від Нижнього Дуная до Дніпра. Археологічні дані фіксують знелюднення упродовж першої половини X ст. лісостепових теренів, заселених упродовж кількох попередніх століть землеробською слов'янською людністю [1, с. 138, 373].

Відтак, в областях відповідаючих пізнішим Галичині – Південній Волині мала утворитися строката суміш племінних груп, переживаючих усе нові спустошливі набіги степовиків. Наскільки далеко на північ могло бути посунуте в середині X ст. землеробське населення Подністров'я говорить вже згадуване свідчення Багрянородного про те, що печеніги межують з уграми *на півночі*. На підтвердження цього вказання може бути наведена засвідчена джерелом XVI ст. у верхів'ях Дністра назва *Silva Piesczungarum* ("Печенізький ліс") [26, с. 674]. Знаючи, що незаселені лісові смуги часто виступали племінними кордонами а на пограниччі зі степом слугували певною перепоною для кочовиків, назву "*печенізький ліс*" можемо вважати за красномовне підтвердження того, що експансія цього кочового народу сягала колись районів Галича, Звенигорода, Перемишля. Лісові масиви на порубіжжі Волині й Галичини певною мірою слугували захистом для землеробського населення Посяння й Побужжя, але південніші місцевості у другій половині X ст. перебували, треба думати, спустошеними і підконтрольними степовикам (цим, зокрема, можемо пояснити те, що про підкорення Подністров'я київськими князями літопис не згадує. Треба думати, воно було не завойоване, а заново заселене з боку Волині і Надсяння упродовж XI ст.).

Таким приблизно був стан цих земель, коли у 981 року Володимир приєднав до київського столу Червенську й Перемишльську землі. Хід етнічних процесів упродовж наступних століть є слабо відображеним в писемних джерелах і лишається мало дослідженим. Але логіка речей вказує на те, що призначені Володимиром воєводи повинні були стати на чолі захисту краю проти печенігів. Тим самим степова небезпека на зламі X – XI ст. поєднала місцевих мешканців, колишні племінні структури яких були зруйновані, і дружини руських князів, які використовували набутий на сході досвід боротьби й спиралась на підтримку Києва та підпорядкованих йому володінь. За цих умов деетнізовані уламки колишніх пристепових племен, зконцентровані навколо Перемишльської та Червенської волостей, злились в нову цілісність, яка, сприйнявши назву військово-політичної верхівки, стала зватися "русами" (*русь* літописів, *rutheni* західних латинських джерел).

Невдовзі, коли печенізька загроза на початку XI століття почала дещо вщухати, Перемишльська та Червенська землі мали послугувати базою для зворотньої колонізації

Подністров'я. Людність, яка заново поширювалася на ці терени ідентифікувала вже себе як "руси", "русини".

Саме тому, коли літописець початку XII ст. відзначав певну окремішність велинян у Побужжі, описував звичаєві традиції сіверян, радимичів, вятичів, кривичів, він вже не відчував специфіки прикарпатського населення і не мав підстав для його вирізнення спосеред тієї маси населення, що вже окреслювалася як "*русь*". Укладачі "Повісті минулих літ" практично не мали документальних свідчень про "допеченізький" період історії Прикарпаття, а жорстокі колізії X ст. зітерли й народні спогади про давніші часи. Відтак, автори ПМЛ не мали можливості пролити хоч якесь світло на етнічний характер краю у IX і X століттях.

На щастя, деякі крупіці давнішої інформації доносять до нас уривки з тексту Баварського Географа – аутентичного опису слов'янських земель другої половини IX століття [15, с. 7 – 51]. Назвавши народи уздовж Ельби й Дуная (богемців, моравів, болгарів), анонімний автор опису говорить: "а поблизу від них знаходяться...", за чим слідує перелік народів і племен східніших країв, що йде з півночі на південь (південний схід). Зокрема, в цьому ряду згадані *Busani* й *Unlizi*, що, на визнання переважної більшості дослідників, ідентифікуються з літописними бужанами й уличами [6, с. 271, 274; 15, с. 25 – 28; 24, с. 166]. Між цими двома назвами зазначені невідомі в з літописання: 1) *Sittici*, що характеризуються як область (країна) заповнена (різними) народами й укріпленими містами (*region inmensa populis et uribus munitissimis*), 2) *Stadici*, незчисленний народ (*populusque infinitus*), в якого 516 міст (*civitates*), 3) *Sebbirozi*, вони мають 40 міст [15, с. 13 – 14].

Оскільки бужани "сиділи по Бугу" – на Волині, а уличі до переселення в бік Подністров'я (між 920 і 940 рр.) мали перебувати на Бузі Південному й на Нижньому Дніпрі, зрозуміло, що *Sittic'iv* і *Stadic'iv* маємо шукати якраз у Подністров'ї, можливо частково в Південній Волині та в Південному Надбужжі. Вочевидь саме ці, за визначенням Баварського Географа, численні народи (союзи племен ?), що їх, імовірно, можемо транскрибувати як *житичів* й *стадичів*, і становили населення південно-західної частини майбутніх давньоруських земель до приходу сюди печенігів.

1. Археология Украинской ССР. – Т. 3. [Под ред. В.Д.Барана] – К.: Наукова думка, 1986. – 575 с. 2. "Великая хроника" о Польше, Руси и их соседях XI – XIII вв. [Перевод Л.М. Полопов. Под ред. В.Л.Янина. – М.: Изд-во Московского ун-та, 1987. – 260 с. 3. Войтович Л. В. Восточное Прикарпатье во второй половине I тыс. н.э. / Л. В. Войтович // *Rossica Antiqua* 2006. Исследования и материалы. – СПб, 2006. – С. 6-39.
4. Гаркави А. Я. Сказания мусульманских писателей о славянах и русских / А. Я. Гаркави. – СПб.: Типография Императорской Академии Наук, 1870. – 365 с. 5. Голово А. Б. Древняя Русь и Польша в политическом взаимоотношениях X – п. пол. XIII вв. / А. Б. Голово. – К.: Наукова думка, 1988. – 434 с. 6. Горский А. А. Баварский Географ и этнополитическая структура восточного славянства / А. А. Горский // *Древнейшие государства Восточной Европы* 1995. – М.: "Восточная литература" РАН, 1997. – С. 271 – 281. 7. Грушевский М. С. История України Руси. – Т. I: До початку XI в. / Михайло Грушевський. – К.: Наукова думка, 1990. – 736 с. 8. Ипатьевская летопись / Полное собрание русских летописей. – Т. II. – СПб.: Типография М.А. Александрова, 1908. – 938 ст. 9. Козьма Пражский. Чешская хроника / Козьма Пражский. Чешская хроника. Галл Аноним. Хроника и деяния князей или правителей польских / Козьма Пражский [Перевод и комментарии Г. Е. Санчука]. – Рязань: "Александрия", 2009. – С. 27 – 244.
10. Константин Багрянородный Об управлении империй. Текст, перевод, комментарии. Изд. 2-е. Под ред. Г.Г. Литаврина, А. П. Новосельцева – / Константин Багрянородный. – М.: Наука, 1991. – 494 с. – (Древнейшие источники по истории народов СССР). 11. Лаврентьевская летопись / Полное собрание русских летописей. – Т. I. – Л.: Изд. Академии наук СССР, 1926. – 579 ст. 12. Майоров А. В. Великая Хорватия: этногенез и ранняя история славян Прикарпатского региона / А. В. Майоров. – СПб.: Изд-во Санкт-Петербургского ун-та, 2006. – 208 с. 13. Матузова В.И. Английские средневековые источники IX – XIII вв. Тексты, перевод, комментарий / В. И. Матузова. – М.: Наука, 1979. – 268 с. – (Древнейшие источники по истории народов СССР).

14. Моця О. П. Карпати у X – XIV століттях / О. П. Моця // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т. 1: Археологія та антропологія. – Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 1999. – С. 341 – 360. 15. Назаренко А. В. Немецькі латиноязычні джерела IX – XI століть. Тексти переклад, коментарії / А. В. Назаренко. – М.: Наука, 1993. – 298 с. – (Древнейшие источники по истории народов СССР). 16. Нидерле Л. Славянские древности / Л. Нидерле [переклад с чешского Т. Ковалёвой, М. Хазанова]. – М.: Изд-во Иностранной лит-ры, 1956. – 450 с. 17. Новгородская первая летопись старшего и младшего изводов. [Под ред. Н. Насонова]. – М. – Л.: Изд. Акад. наук СССР, 1950. – 568 с. 18. Пашуто В. Т. Внешняя политика Древней Руси. / В. Т. Пашуто. – М.: Наука, 1968. – 474 с. 19. Повесть временных лет. [Под ред. Д. С. Лихачёва]. 2-е изд. – СПб.: Наука, 1999. – 669 с. 20. Приходнюк О. П. Східні Карпати у VIII – IX ст. / О. П. Приходнюк // Етногенез та етнічна історія населення українських Карпат. – Т. 1: Археологія та антропологія. – Львів: Ін-тут народознавства НАН України, 1999. – С. 309 – 340. 21. Седов В. В. Восточные славяне в VI – XIII вв. / В. В. Седов. – М.: Наука, 1982. – 327 с. – (Археология СССР). 22. Тимофеев Е. И. Расселение юго-западной группы восточных славян по материалам могильников X – XIII вв. / Е. И. Тимофеев // Советская

археология. – 1961. – № 3. – С. 56 – 75. 23. Щавелева Н. И. Польские латиноязычные источники. Тексты, перевод, комментарии / Н. И. Щавелева. – М.: Наука, 1990. – 208 с. – (Древнейшие источники по истории народов СССР). 24. Херрман И. К вопросу об исторических и географических основах "Баварского Географа" / И. Херрман // Древности славян и Руси. – М.: Наука, 1988. – С. 163 – 169. 25. Hanuliak M. Hroby pod nahrobnym kamenni v 11 – 14 storoci / M. Hanuliak // Slovenska archeologia. – 1979. – Т. 27. – С. 167 – 186. 26. Kuczyński S. M. Nieznany traktat polsko-ruski roku 1039 / S. M. Kuczyński // Slavia Antiqua. – Т. V. – 1956. – С. 655 – 674. 27. Labuda G. Źródła skandynawskie i anglosaskie do dziejów Słowiańszczyzny / Gerard Labuda. – Warszawa: Państwowe wydawnictwo naukowe, 1961. – 264 s. (Źródła objaśniające początki państwa polskiego. Т. 1). 28. Labuda G. Studia nad początkami państwa polskiego. – Т. II. / Gerard Labuda. – Poznań: Wydawnictwo Naukowe UAM, 1988. – 328 s. 29. Parczewski M. Początki sąsiedztwa polsko-rusko-słowackiego w świetle danych archeologicznych / M. Parczewski // Początki sąsiedztwa: Pogranicze etniczne polsko-rusko-słowackie w średniowieczu. – Rzeszów: Mitel, 1996. – С. 69 – 80.

Надійшла до редколегії 05.11.10

Л. Кирик

ХОТИНСЬКА ВІЙНА 1621 РОКУ У КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ

У статті аналізується державотворчий аспект військово-політичної діяльності гетьмана П. Сагайдачного і перемоги козацького війська у Хотинській війні 1621 р.

The article is devoted to the analysis of military-political activities of hetman P. Sagaydachny's and the victory of Cossack troops in Hotyn's war of 1621.

Минає 390 років, як в українських, польських, турецьких хроніках, літописах, державних документах, мемуарах розкривається одна з найгероїчніших і найдраматичніших сторінок не лише української, а й європейської історії – Хотинської війни 1621 року.

Посилення польських утисків і католицької експансії, постійні грабінницькі напади кримських татар та агресивна політика Туреччини на українських землях наприкінці XVI-початку XVII століть стимулювала подальшу консолідацію українського народу, проте вже не так під егідою своїх князів (які масово приймали католицизм і входили до складу вищої аристократії Речі Посполитої), як під егідою Запорозжя.

Історичні реалії вимагали від українців створення власної військової організації, яка б могла захищати свій народ, відбивати натиск будь-якого ворога, гарантувати більш-менш незалежний економічний та суспільно-політичний розвиток.

Силою, що взяла на себе таку місію в той надзвичайно складний час, постало козацтво. Саме воно не тільки створило власну військово-політичну організацію, а й стало носієм ідеї про необхідність власного державного утворення, практичне втілення якої відбулося в середині XVII століття із виникненням Української козацької держави.

Значення козацтва особливо зросло після нищівної поразки поляків від турків на Цецорських полях у Молдавії (1620 р.), коли Річ Посполита опинилася перед загрозою втрати своєї державної незалежності. Тут, зокрема, героїчно загинули коронний гетьман Жолкевський, чигиринський підстароста Михайло Хмельницький, а його син Богдан (майбутній гетьман України) на три роки потрапив у полон.

Поразка на Цецорських полях відкрила ворогам шлях в Україну, й татари скористались цією можливістю. В жовтні 1620 р. буджацька орда жорстоко пограбувала Поділля. За умов, що склалися, польський уряд ухвалив рішення про організацію нового війська. Шляхом певних поступок сейм намагався повернути на свій бік українських козаків, небезпідставно вважаючи їх найбоекватнішою й найорганізованішою військовою силою. Тому попри загострення українсько-польських

відносин, обидві сторони в інтересах спільної оборони мусили шукати примирення та об'єднання сил.

У червні 1621 р., дізнавшись про наступ величезного турецького війська, козацька рада в урочищі Суха Діброва з участю православного духовництва й самого митрополита Іова Борецького прийняла рішення про негайний виступ запорожців і всього українського козацтва на допомогу полякам, якими командував новий коронний гетьман Я. Ходкевич.

Г. Грабянка саме так описує ці події: "Но между сил, в року 1621, егда Осман, царь Турецкій, избивши на Цоцорі полскую силу, прійде в год на Полскую землю з неисчетными силами. Тогда Жикгмонт послал по козаки за пороги, призывая их на помощь, и мзду серебром, и свободою дати обещавая. Петр же Сагайдачній поїде Кролевичу в помощь под Хотин ... и много тогда паде турской силы, козацкой же и полской мало. За что Сагайдачній у кроля и у Річи Посполитой зъєднал милость и свободу великую народу малороссийскому; и когда би гетман сей Запорозжій Сагайдачній з козаками туркам и татарам не воспятил, то би турки в России и Полші з церквей и костелов для коней стойли поробили" [6, с. 30-31].

Прямо з Варшави, після аудієнції у Сигізмунда III, П. Сагайдачний вирушив у розташування своїх військ. Сутність стратегічного задуму Сагайдачного полягала в тому, аби не допустити ворога на українські землі як частину Речі Посполитої і завдати йому поразки якнайшвидше поблизу Хотина – міста на українському кордоні з Молдовою. А становище тут склалося дуже напружене. Султан Осман на чолі величезної армії стояв на Дністрі, похвалюючись перетворити Польщу на турецьку провінцію.

Як зазначає С. Величко: "Там же под Хотінем было войска турецкого 300 000, а татарского 100 000. Поляков з принцем Владиславом пришло 30 000; козаков з гетманом Сагайдачнім 40 000" [6, с. 56].

З самого початку воєнних дій козаки виявили чудеса хоробрості й героїзму. М. Аркас описує ці події в своїй праці "Історія України-Русі": "Сагайдачний підійшов до Хотину уночі з 40 000 козаків і раптом напав на турецький табор; козаки кинулися на турків і повбивали їх кілька десятків тисяч. Так Сагайдачний перейшов через увесь турецький стан до табору королевича, із ним поднався.